

John Prendergast en Fidel Bafilemba

Congo Stories

Vechten met vijf eeuwen uitbuiting en hebzucht

Horizon

Inhoud

Voorwoord door Soraya Aziz Souleymane, Congolese expert in ontwikkeling en mijnbouw	11
HOOFDSTUK EEN: Waarom Congo?	15
Het verhaal van Honorata	15
HOOFDSTUK TWEE: Het verhaal van het Koninkrijk Kongo	27
HOOFDSTUK DRIE: Hoe Congo Amerika en Europa mee opbouwde	35
Upstander Story: Dominique Bikaba	70
Upstander Story: Petna Ndaliko	80
HOOFDSTUK VIER: Een nest zwaarbewapende dieven	87
Upstander Story: Rebecca Kabugho	90
HOOFDSTUK VIJF: Afrika's Eerste Wereldoorlog	97
Het verhaal van Phoebe	103
HOOFDSTUK ZES: Reis naar Congo	107
Upstander Story: Justine Masika	109
HOOFDSTUK ZEVEN: Misdaden tegen de menselijkheid	113
Chouchou Namegabe over groepsverkrachtingen	117
Het verhaal van Huguette	121
Upstander Story: Dr. Denis Mukwege	126
Dr. Namegabe Murhabazi over kindsoldaten	132
Het verhaal van Claude	138
Het verhaal van Fidel	142
HOOFDSTUK ACHT: Leven vandaag in een deel van Congo	149
Het verhaal van Goma	149
Het verhaal van Jonathan	152
Het verhaal van Marie	158
HOOFDSTUK NEGEN: Congo antwoordt op het geweld	163
Upstander Story: Douce Namwezi	170

HOOFDSTUK TIEN: David en Goliath	177
Upstander Story: Neema Namadamu	199
HOOFDSTUK ELF: Steve Jobs en conflictmineralen	203
HOOFDSTUK TWAALF: Oorlogsmisdaden mogen niets opleveren	209
HOOFDSTUK DERTIEN: De vampieren verslaan	219
CONCLUSIE: Mythes en stereotypen ontkracht	225
Het verhaal van Josephine	225
Postscriptum door Dave Eggers	237
Nawoord door Chouchou Namegabe	241
Dankwoord	243
Een ‘werkelijke geologische schande’ met een beleidsramp tot gevolg	245
Over de bijdragers	251
Laatste bedenking van John	253
Noten	255
Index	287

‘Hoop in moeilijke tijden is niet alleen zielige romantiek.

Hoop gelooft dat de geschiedenis van de mens niet alleen een verhaal van wreedheid is, maar ook van medeleven, opoffering, moed, goedheid.

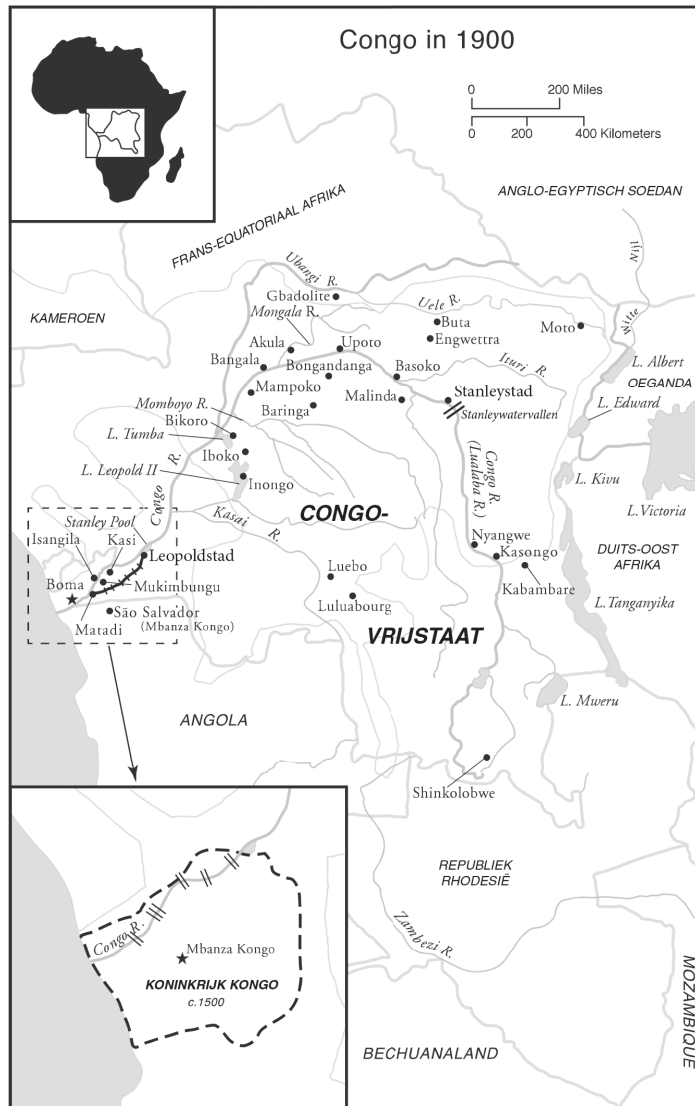
De loop van ons leven wordt bepaald door wat we uit deze complexe geschiedenis onthouden.

Als we alleen het slechte zien, maakt dat ons vermogen om iets te doen kapot.

Als we alleen die plaatsen en momenten onthouden – en dat zijn er veel – waar mensen echt iets hebben betekend, dan krijgen we energie om ook zelf iets te doen en ten minste de kans om de wereld een andere kant uit te sturen. En als we iets doen, hoe klein ook, hoeven we niet te wachten op een of andere utopie die er misschien nooit komt. De toekomst is een aaneenschakeling van kleine momenten en als we nu leven zoals we denken dat de mens moet leven, in weerwil van al het slechte om hem heen, dan is dat op zich al een overwinning.’

– HOWARD ZINN¹

Congo onder de heerschappij van Leopold II, koning van België, omstreeks 1900

Voorwoord door Soraya Aziz Souleymane, Congolese expert in ontwikkeling en mijnbouw

Toen ik de vraag kreeg om een voorwoord te schrijven voor een boek over de Democratische Republiek Congo (hierna Congo), vond ik dat fantastisch. Ik wist namelijk dat het over natuurlijke rijkdommen zou gaan, mijn expertise. Hoog tijd dat er een boek voor dit mogelijke doelpubliek geschreven werd, dat het Congolese volk eindelijk de kans zou geven om van zich te laten horen. Wie over conflicten in Congo schrijft, kent Fidel en zijn liefde voor ons land. Daarom is dit boek geen verrassing. Ik maakte in 2009 kennis met hem en zijn werk toen ik begon te wijzen op de link tussen het ontginnen van natuurlijke bronnen en gewelddadige conflicten die mijn land vroeger, en nu nog steeds, verscheurden. John leerde ik kennen tijdens een senaatszitting in 2011 in Washington, DC. John ijverde er al vele jaren voor om de mensen bewust te maken van de conflicten in Afrika.

Toen ik in de Verenigde Staten voor het eerst de naam Congo liet vallen, wilden de meeste mensen in eerste instantie weten waar het land lag. In Europa weet iedereen heel goed waar Congo ligt. Dit valt te verklaren door het koloniale verleden dat Europa en Afrika bindt. Weet je, kolonisatie gaat niet alleen over de 'heidense' inheemse bevolking van Afrika bekeren en beschaven. Kolonisatie in Congo gaat toch vooral over het bezitten en ontginnen van de strategische natuurlijke rijkdom van een land dat zichzelf niet kon verdedigen tegen krachten van buitenaf. In zekere zin, en vooral voor gewone Congolezen die zwaar hebben geleden onder de gewelddadige ontginning van onze natuurlijke bronnen, is dit vandaag nog altijd het geval.

Vijf eeuwen lang werden Congo's instellingen en infrastructuur vooral gebruikt om de natuurlijke rijkdommen van het land te roven. Als ik 'natuurlijke rijkdommen' zeg, dan bedoel ik mensen die ten prooi vielen aan slavenhandelaars, maar ook hout, edele metalen en edelstenen, fauna en

sinds kort ook olie. Het wegennet in Congo stelt niet veel voor, maar alle plaatsen waar de natuurlijke bronnen ontgonnen worden, zijn bereikbaar via de weg en verbonden met 's lands rivieren en de Atlantische of Indische Oceaan, allemaal om deze goederen zo snel mogelijk naar het buitenland te krijgen. Toen de Belgische koloniale periode voorbij was, maakte Congo een hardhandige dictatuur door en ging het plunderen gewoon verder. Daarmee is het niet anders dan de meeste andere Afrikaanse landen. Alleen gebeurde dat deze keer wel met de medewerking van enkele vooraanstaande Congolese politici en internationale zakenlui.

Congo is een uitgestrekt land (groter dan Europa en ongeveer zo groot als een kwart van de Verenigde Staten) en rijkelijk voorzien van natuurlijke rijkdommen. In 2000 schatten de Verenigde Naties dat het mijnpotentieel van het land boven de € 21 biljoen lag. Maar naast mijnen bezit Congo ook het op een na grootste tropische regenwoud ter wereld, dat de aarde van zuurstof voorziet, de op een na langste rivier van Afrika, die het hele Afrikaanse continent van elektriciteit zou kunnen voorzien, en een hele reeks vogels en zoogdieren die alleen in het Congobekken of de Albertine Rift voorkomen.

Deze weelde maakt Congo tot nettoschuldeiser van de rest van de wereld. Heel wat landen wereldwijd hebben geprofiteerd van de Congolese rijkdommen, terwijl de inwoners zelf tot de armste mensen ter wereld behoren. Meer dan 80 % van hen verdient minder dan € 440 per jaar. Ieder individu of elk netwerk dat Congo sinds 1885 heeft bestuurd, heeft dat gewoon gedaan om zichzelf te verrijken (met uitzondering van Joseph Kasavubu en Patrice Lumumba, respectievelijk de eerste Congolese president – van 1960 tot 1965 – en de eerste premier, gedurende drie maanden, tot hij in 1961 werd vermoord). Het plunderen van Congo is bedacht en meer vijfhonderd jaar lang in stand gehouden ten voordele van een paar mensen en daar gaat dit boek over.

Het leger noemt alle burgers *monguna*, wat we kunnen vertalen als 'de vijand'. Dit is het gevolg van een lange traditie van bescherming bieden aan onderdrukkende machthebbers tegen de opstandige bevolking. Eerst beschermde het leger de Belgische heersers tegen de inheemse bevolking. Vervolgens beschermden de *Forces Armées Zaïroises* (FAZ) voormalig president Mobutu Sese Seko tegen de Zaïrezen. Daarna was er de Rwandese bezettingsmacht die president Laurent-Désiré Kabila beschermde tegen de

Congolezen en terwijl ik dit schrijf, beschermt het leger Joseph Kabila (de zoon van Laurent-Désiré Kabila en Congo's president sinds 2001) tegen het Congolese volk.

Congo heeft nog nooit een leger gehad dat zijn eigen mensen beschermt. Deze roofdiermentaliteit zien we ook terug op lokaal niveau. Legerofficieren bezetten een dorp, ontginnen de natuurlijke rijkdommen en onderdrukken de lokale bevolking. De hiërarchie van het leger is vandaag veellagig, een restant van de manier waarop de machthebbers het leger wilden saboteren, zodat het zijn opdracht niet zou kunnen uitvoeren, namelijk het beschermen van de bevolking, de rijkdommen en het grondgebied van Congo.

Die honger naar Congolese grondstoffen heeft het ergste in de mensheid naar boven gebracht. Gruwelijke moorden, marteling, verminking, uiteengedreven gemeenschappen, platgebrande dorpen, mensen die levend begraven werden... En de horror reikte verder dan alleen Congo. Zoals je in dit boek zult lezen, is het uranium dat gebruikt werd voor de atoombommen die op Japan gegooid werden, afkomstig uit Congo. Vandaag proberen terroristen nog steeds de hand te leggen op Congolese mineralen, ongeacht welke gevolgen dat kan hebben voor de wereld.

Er zijn weliswaar Congolezen die meewerken aan de plundering van hun land, maar gelukkig zijn er nog veel meer die er onvermoeibaar voor ijveren dat de mensen zich bewust worden van hun rechten en die verzet organiseren dat uiteindelijk moet leiden tot een omwenteling. Dit boek gaat ook over hen – hun strijd, hun inspanningen en hun succes. Dit boek geeft de lezer niet alleen een stevige achtergrond bij de huidige situatie in Congo, maar laat ook Congolese mannen en vrouwen aan het woord die op het terrein werken en een positieve impact hebben, succes boeken en bijzondere initiatieven opstarten.

En tot slot gaat dit boek ook over jou, lezer. Velen van jullie willen wel helpen, maar weten niet waar te beginnen. Dit boek laat je een uitgebreid netwerk zien van Congolezen en vrienden van Congo die de handen ineen slaan om voor bewustwording te zorgen, die het beleid willen veranderen en die lokale initiatieven steunen. Ook jij kunt een stukje zijn van dit verhaal, van deze verandering.

HOOFDSTUK EEN: Waarom Congo?

Het verhaal van Honorata

Honorata Kizende – haar echte naam, ze staat erop dat we die gebruiken, want ze wil dat haar verhaal verteld wordt – heeft een geforceerde glimlach en het soort afwezige ogen die te veel gezien hebben. Ze heeft een sprekend gezicht en draagt een luipaardjurk.

Een paar jaar voor we elkaar leerden kennen, was Honorata getrouwd en had ze zeven kinderen. Ze woonde toen in Shabunda, in het oosten van de Democratische Republiek Congo (die we hierna ‘Congo’ noemen en die je niet mag verwarren met de Republiek Congo of Congo-Brazzaville, een buurland aan de andere kant van de rivier Congo). Ze was toen lerares en zoals leerkrachten overal werd ook zij onderbetaald. Om aan wat extra geld te komen verkocht ze tijdens het weekend zout bij de mijnen.

Ook op die noodlottige dag stond ze daar rond vier uur 's middags. Eerder die dag was een militie-eenheid uit Rwanda² opgedoken, die hier nu aan het plunderen was geslagen. Honorata werd samen met een paar andere vrouwen en meisjes ontvoerd en gedwongen om uren door het bos te dwalen, zodat ze ieder gevoel voor richting kwijt zouden zijn – en dus niet zouden kunnen ontsnappen. Uiteindelijk werden ze naar een

militiekamp in het bos gebracht en toen de soldaten de vrouwen zagen, hoorde Honorata hen zeggen: ‘Eindelijk, het eten is er.’

Meteen daarna werd Honorata zo brutaal afgeranseld door de soldaten, dat ze haar ondertanden uitsloegen. Daarna hielden vier mannen haar aan haar armen en benen vast, een vijfde man verkrachtte haar. Vervolgens waren de vier andere soldaten aan de beurt.

Een van hen zag haar trouwring en sneed hem los, waarbij hij haar vinger verwondde. Hij zei: ‘Nu ben je niet meer getrouwd; je bent de vrouw van iedereen, je bent het eten voor iedereen.’

Honorata werd vijftien maanden vastgehouden. Tijdens haar gevangenschap werden zij en de andere vrouwen en meisjes om de paar maanden naar een nieuwe plek gebracht, waar andere soldaten van diezelfde militie op hen wachtten en hen verkrachtten. Na een tijdje raakte ze de tel kwijt. ‘Ik was echtgenote en lerares en nu werd ik “eten” genoemd.’

Honorata kon zich niet verzetten, zij hadden wapens. De militie vocht om de controle over verschillende lucratieve mijnen, daarom werden Honorata en de andere vrouwen zo vaak verplaatst. Toen er op een dag zwaar werd gevochten, konden twintig vrouwen en meisjes ontsnappen. Maar de dorpelingen die ze onderweg tegenkwamen, waren bang om hen te helpen. Ze vreesden dat de militie achter hen aan zou komen.

Ondanks het gevaar besloot een Congolese verpleger Honorata en de andere ontsnapte vrouwen toch te beschermen. Hij verstopte hen in zijn kleine boerderijtje in het bos. Honorata hoorde over de wachtwoorden waarmee mensen veilig van het ene gebied naar het andere konden reizen. Als je het wachtwoord niet kende, werd je gedood. De verpleger stuurde hen altijd mee met mensen die de wachtwoorden kenden. Soms moesten ze wel een week wachten voor ze veilig naar het volgende district konden gaan. Honorata en de anderen lieten zich niet tegenhouden door hitte, regen of wind en liepen naar schatting 350 kilometer door het bos naar de relatieve veiligheid van de belangrijkste stad aan de grens, Bukavu. Honorata liet haar familie weten dat ze in veiligheid was en dat ze eindelijk

had kunnen ontsnappen aan de militie. Maar tot haar grote ontzetting weigerde haar echtgenoot haar terug naar huis te laten komen. Hij verstootte haar omdat ze seks had gehad ‘met zij die geen mensen genoemd kunnen worden’.

Gelukkig ontmoetten zij en vier andere vrouwen die waren ontkomen aan de militie een Congolese matroos die een huis had in Bukavu, maar vaak weg was. Hij kreeg medelijden met de vrouwen en liet hen in zijn huis wonen – nog een van de vele Congolese barmhartige samaritanen die Honorata en haar lotgenoten heeft geholpen dit te overleven. Honorata werkte als sjouwer voor handelaars in de stad. Twee van de vier vrouwen waren zwanger geworden na de verkrachtingen en Honorata nam de zorg voor hen op zich.

Op een ochtend stonden Rwandese regeringssoldaten, die Congo waren binnengevallen, voor het huis en stampten de deur in. Twee van de soldaten bleven buiten staan. Vijf kwamen er naar binnen. Ze vroegen de vrouwen waar hun mannen waren en hoewel ze zeiden dat ze geen echtgenoot hadden, beschuldigden de soldaten hen ervan de vrouwen te zijn van Congolese militieleden. Ze kregen te horen dat ze nu veel echtgenoten zouden hebben. De vrouwen werden gedwongen om zich uit te kleden en op de grond te gaan liggen. De soldaten zeiden dat er geen oude vrouwen waren in Congo.

De zeven mannen verkrachtten de vijf vrouwen. Honorata begreep niet hoe ze daar het uithoudingsvermogen voor hadden. Ze smeekte hen om de twee jongste, kleinste vrouwen, die zwanger waren, niet te verkrachten. Maar dat deden ze toch. De baby's overleefden het niet.

Na de verkrachtingen bloedde Honorata twee weken lang. Een non bracht haar naar een ziekenhuis waar ze behandeld kon worden en nadien werd ze overgebracht naar het Panzi Hospital in Bukavu. De hoofdchirurg van dit ziekenhuis is de heldhaftige en wereldberoemde dokter Denis Mukwege. Honorata bleek vijf infectieziekten te hebben en moest drie maanden lang behandeld worden.

Na haar behandeling volgde Honorata een handwerk cursus.

Lichamelijk was ze er wel, maar echt aanwezig was ze niet. Ze was een sterke vrouw, maar het zware trauma van wat ze had doorstaan, had zijn tol geëist.

Uiteindelijk werd Honorata gesponsord door de Amerikaanse non-profitorganisatie Women for Women International (www.womenforwomen.org) en met de eerste steun die ze kreeg, begon ze bananen en avocado's te verkopen. Dit veranderde haar leven. Ze kreeg opnieuw contact met haar oudste zoon en stuurde geld om hem naar school te laten gaan. Haar zes andere kinderen bleven bij hun vader in Shabunda.

Honorata werd opnieuw lerares, nu bij het Congo-programma van Women for Women International. Haar studenten waren deze keer slachtoffers van verkrachtingen. Ze vertelde hun over gezondheid, welke rechten ze hebben, hoe ze beslissingen kunnen nemen en wat gezonde voeding is. Haar oudste zoon is nu staatsagent in de mijnsector en vader van vier kinderen. Haar tweede zoon is landbouwingenieur en heeft twee dochters, van wie er eentje naar Honorata is genoemd. Haar derde zoon heeft een diploma gezondheidszorg. Ze is nooit meer teruggekeerd naar haar thuis in Shabunda, 470 kilometer verderop. 'Ze zitten nog steeds in het bos', fluistert ze en bedoelt daarmee de militie die haar gekidnapt heeft.

Honorata werd een inspiratie en mentor voor talloze Congolese vrouwen die hetzelfde lichamelijke en emotionele trauma hebben doorgemaakt. Ze is ervan overtuigd dat ze andere overlevenden moet helpen en gebruikt haar opleiding om hun levens te veranderen, net zoals dat van haar is veranderd.

Als we Honorata vragen wat haar hoop geeft, zegt ze: 'Het werk dat ik doe en met andere vrouwen ideeën uitwisselen, dat geeft mij hoop.'

Als we haar vragen naar haar dromen voor Congo, zegt ze vastberaden dat er 'een einde moet komen aan de verkrachtingen en de oorlog in Congo. Het zijn ziektes die Congo verwoesten, een ramp. Ik droom van vrede in Congo.'

— — —

Wat Honorata heeft meegemaakt, is tekenend voor de twee naast elkaar bestaande werkelijkheden die we in Congo herhaaldelijk hebben gezien. Aan de ene kant het verschrikkelijke menselijke lijden als gevolg van eeuwenlange uitbuiting ingegeven door hebzucht. Aan de andere kant veerkracht, verzet, de handen in elkaar slaan en de hoop op verandering die de basis vormen voor een nieuwe toekomst.

Om echte vrede te bereiken, moeten de belangen die zorgen dat er nooit een einde komt aan de oorlog, benoemd en aangepakt worden: ‘hebzucht en wrok’³ die in de hele geschiedenis van de mensheid conflicten over de hele wereld hebben aangewakkerd. De vrede die Honorata zo graag wil bereiken voor Congo, vraagt inzicht in wat de cycli van oorlog en lijden in Congo aanstuurt en in hoe vooral Amerika en Europa rechtstreeks en in grote mate hebben geprofiteerd van de resultaten van dat lijden. We moeten deze beladen geschiedenis van onbelemmerde hebzucht en uitbuiting in de ogen kijken, onze eigen rol erkennen in de bestendiging ervan en leren wat we anders kunnen – en moeten – doen om echt iets te veranderen.

Het is ingewikkeld en smerig en er is niet één juist antwoord. Maar er zijn wel dingen die we kunnen doen om de mensen en de acties in Congo en wereldwijd te steunen om die de negatieve spiraal te doorbreken die voor zoveel lijden heeft gezorgd in dit zwaargehavende land.

Racisme, slavernij, ontstellende uitbuiting, oorlog en genocide ... Het is gruwelijk als we ons verdiepen in de begindagen van de vooruitgang in onze wereld. Maar wij zijn van mening dat het lijden van Congo gedurende de afgelopen vijf eeuwen daar op zoveel manieren met kop en schouders boven uitsteekt. We hebben er zelfs even aan gedacht om dit boek *A Monstrous Greed* te noemen, naar de uitspraak van een vooruitziende Congolese koning uit de 16de eeuw die het lot van zijn land voor de komende vijfhonderd jaar zo samenvatte toen hij moest toezien hoe zijn mensen massaal ontvoerd werden door Europese slavenhandelaars en op een schip over de Atlantische Oceaan werden gezet.

De afgelopen vijf eeuwen is Congo letterlijk de hel op aarde geweest. Kapitaalkrachtige commerciële belangen van buiten het land – inclusief mensenhandelaars, koningen, kolonisten, presidenten, magnaten, bankiers, mijnmagnaten, wapenhandelaars, mineralensmokkelaars, olifantenstropers en legerleiders – hebben met Congolese leiders onder één hoedje gespeeld om de belangrijkste bronnen van het land te plunderen. Congo is een land met een van de grootste natuurlijke rijkdommen van de wereld, die een Belgische geoloog in de jaren 1890 blijkbaar zonder enige ironie omschreef als een ‘werkelijke geologische schande’.

Gedurende vijf eeuwen en tot op de dag van vandaag zijn de Verenigde Staten en Europa onlosmakelijk verbonden met dit ingewikkelde land diep in het hart van Afrika. Het land dat we vandaag kennen als de Democratische Republiek Congo (voorheen Zaïre, nog vroeger Belgisch Congo, daarvoor Congo-Vrijstaat en helemaal in het begin het Koninkrijk Kongo en omliggende koninkrijken), heeft de mensen in Europa en de VS massaal voordelen gegeven, zonder daar eigenlijk ooit echt publieke waardering of erkenning voor te krijgen. De grote sprongen vooruit in de economieën van Europa en Amerika werden gevoed door wat uit Congo werd meegenomen en dat ging van gevangengenomen mensen tot gestolen mineralen en gestroopt wild.

Als we de hebzucht- en geldstromen van de afgelopen vijf eeuwen volgen, lezen we hoe belangrijke gebeurtenissen op wereldvlak een zware aanslag zijn geweest op de rijkdommen van Congo – van de koloniale plantages tot de komst van de automobiel, van de industriële revolutie tot de Eerste en de Tweede Wereldoorlog en de spectaculaire expansie van de wereldwijde wapenhandel, de komst van de mobiele telefoons en laptops en de massamarketing van elektrische en hybride wagens. De uitbuiting van het Congolese volk, dat de mankracht leverde voor de productie van goederen die aan de wereldvraag

moesten voldoen, is ronduit schokkend. Zelfs na het officiële einde van de trans-Atlantische slavenhandel was de behandeling van de Congolese arbeiders op sommige momenten bijna net zo slecht als tijdens de hoogdagen van de slavenhandelaars. Gedwongen tewerkstelling, lichamelijk geweld, extreme armoede, honger, segregatie en mensenhandel waren op verschillende tijdstippen dagelijkse kost in Congo. De exploitatie van rubber, koper, goud, tin, uranium, kobalt, tantalium, diamanten, olie, bossen en olifanten betekende altijd op de een of andere manier lijden voor het Congolese volk en de wilde dieren.

Er is een rechtstreeks en schrijnend oorzakelijk verband tussen westers gemak en comfort en het lijden van Congo. Met ieder nieuw product stuwde de westerse innovatie de vraag naar ingrediënten uit Congo de hoogte in.

De negatieve impact die deze grootschalige plundering op Congo heeft gehad, is in de menselijke geschiedenis ongezien. Op zeker ogenblik was ongeveer een derde van de Congolese bevolking verkocht aan de trans-Atlantische slavenhandelaars. Niet veel later, toen de Europeanen begonnen aan misschien wel een van de zwartste hoofdstukken in de koloniale geschiedenis van Afrika, lieten zo'n tien miljoen Congolezen het leven tijdens de brutale plundering van de natuurlijke rijkdommen van Congo door een hebzuchtige koning. Congo's minerale rijkdom was van kapitaal belang voor de Eerste Wereldoorlog, het einde van de Tweede Wereldoorlog en het opdrijven van de Koude Oorlog.

In zijn meest recente hoofdstuk heeft Congo de dodelijkste oorlog sinds de Tweede Wereldoorlog meegemaakt, met meer dan vijf miljoen doden. Of zoals filosoof en revolutionair Frantz Fanon naar verluidt heeft gezegd: 'Afrika heeft de vorm van een geweer en Congo is de trekker. Als die explosieve trekker wordt overgehaald, vliegt heel Afrika de lucht in.'

In plaats van hun mensen te beschermen en de economie te ontwikkelen hebben de opeenvolgende Congolese regimes, van koning Leopold II en het daaropvolgende koloniale tijdperk tot het regime van Joseph Kabila (die op het moment dat dit boek

werd geschreven, had aangegeven geen derde ambtstermijn te ambiëren en Emmanuel Ramazani Shadary als kandidaat had aangeduid om hem op te volgen), zich meer als maffia opgesteld dan als regering. De staat werkte actief mee met buitenlandse aasgieren die de natuurlijke bronnen kwamen plunderen en de aanzienlijke rijkdom van het land privatiseerden. Al het geld, waarover belastingen betaald zouden moeten zijn en dat gebruikt zou moeten zijn voor sociale voorzieningen en infrastructuur, belandde in de zakken van de rijke Congolese en buitenlandse bedrijven. De corruptie die er vandaag nog is in het land, is inherent aan de kleptocratie, waarvan de wortels teruggaan tot het geplunder in het koloniale tijdperk en meer dan honderd jaar van massale omkoperij en smeergeld door multinationals.

Maar dit boek gaat over meer dan alleen de geschiedenis van uitbuiting en hoe Amerika en Europa daarvan hebben geprofiteerd. Dit boek is ook het verhaal van de Congolezen, de mensen die zijn opgestaan en de verhoudingen en het status quo hebben herschikt. Zij bedenken nieuwe en creatieve vormen van verzet en omwenteling die de voorwaarden van de relatie tussen de leiders van Congo en hun mensen van binnenuit veranderen, maar die ook de relatie van Congo met de rest van de wereld een nieuwe invulling geven. Activisten in Noord-Amerika en Europa zijn solidair en bouwen aan een beweging die van buitenaf iets wil doen aan de modaliteiten van die uitbuitende relatie en die streeft naar een eerlijke, rechtvaardige en respectvolle samenwerking tussen Congo en de rest van de wereld.

Als de consumenten en de kiezers niets doen, zullen de onverzadigbare Amerikaanse, Europese, Aziatische en Afrikaanse bedrijven van Congo blijven pakken wat ze nodig hebben. De onmiskenbare waarheid is namelijk dat de wereld de natuurlijke rijkdommen van Congo wanhopig nodig heeft. Als we bedrijven en regeringen – en via hen ook indirect en vaak onbewust wij als consumenten – niet controleren, zullen zij blijven doen wat nodig is om toegang te krijgen tot die natuurlijke

bronnen, die eindigen als producten die ons leven beter maken, comfortabeler, minder duur.

De verwoestende plundering van Congo hoeft echter niet te blijven duren. Het is hartverwarmend en opmerkelijk om te zien wat een wereldwijde beweging van gewone mensen – geleid door Congolezen die hun leven aan de frontlijn riskeren – heeft kunnen bewerkstelligen op het vlak van eerlijkheid en rechtvaardigheid in de relatie tussen Congo en de rest van de wereld. De situatie is ingewikkeld, absoluut, maar er zijn oplossingen en er zijn heel wat activisten in Congo – en met hen vele anderen overal in de wereld – die verandering eisen.

De hoopvolle tekenen van vooruitgang die we de afgelopen tien jaar in Congo hebben gezien, zijn grotendeels te danken aan de inspanningen van Congolese ‘opstanders’ – zoals Samantha Power de mensen noemt die opkomen tegen onrechtvaardigheid; het tegenovergestelde van ‘bystanders’⁴ dus – die zich heldhaftig weren om een verschil te maken in hun eigen gemeenschap. Maar ze zijn ook gedeeltelijk te danken aan de beweging van gewone mensen een halve aardbol verderop, in de VS en Europa, geleid door studenten die de pijn van het Congolese volk voelen.

— — —

Het belangrijkste in dit boek zijn Ryans foto’s, Fidels interviews met en profielen van Congolese opstanders en het onderzoek van John naar de geschiedenis, de handel en de belangen die Congo verbinden met de VS en Europa, maar ook de inspanningen van Congolezen en mensen van goede wil overal in de wereld die het verhaal van de uitbuiting van Congo een nieuwe afloop willen geven. Als je alleen naar het nieuws of naar films kijkt, is Congo een land van oorlog, armoede, ziekte en afhankelijkheid. Maar dat beeld klopt niet. In dit boek krijg je de foto’s van Ryan te zien met de verhalen die daarbij horen, een stukje van het prachtige landschap ook en de mensen die er wonen. De illustraties van

de Congolese kunstenaar Sam Ilus zijn een eerbetoon aan de bruisende, creatieve artistieke gemeenschap in Kinshasa.

Dit is niet het definitieve verhaal van Congo en wij zijn allesbehalve experts. Wat we eigenlijk willen, is inzicht krijgen in hoe Amerika en Europa eeuwenlang geprofiteerd hebben van Congo, wat de impact daarvan was op het Congolese volk, hoe die mensen hebben gereageerd en zich hebben verzet en wat Amerikanen en Europeanen kunnen doen om het evenwicht te herstellen. Want als we gewoon kijken naar de corrupte Afrikaanse leiders van vandaag, zien we de eeuwen van internationale uitbuiting en massale plundering over het hoofd. En daarvoor waren corrupte relaties en netwerken met multinationals nodig, zodat banken, mijnbouwbedrijven, omliggende landen en anderen de regio massaal konden leegroven.

Congo is een casestudy voor globalisering en de strijd voor rechtvaardigheid. Er is een groeiende beweging van Amerikanen en Europeanen, vooral jonge mensen, die er zeker van willen zijn dat hun kleding, hun voedsel en hun technologie op een ethisch verantwoorde manier gemaakt worden en die te weten willen komen hoe je een goede wereldburger wordt. In die optiek is Congo een perfecte casestudy voor:

- de oorzaken van wereldwijde ongelijkheid (waarom zijn sommige landen zoveel rijker dan andere)
- de rol van Amerika en Europa in het bestendigen van ongelijkheid, met andere woorden hoe Europese invasies en koloniale overheersing sommige van die problemen hebben veroorzaakt en hoe de VS later het status quo afdwong of een positieve evolutie tegenhield, maar tegelijk de situatie uitbuitte in het voordeel van Amerika en Europa, en
- wat we aan dat systemische onrecht kunnen doen. Daarvoor moeten we de geschiedenis bestuderen die die ongelijkheid heeft veroorzaakt en moeten we de structuren omvormen die die ongelijkheid in stand houden. En hier zijn we bij de drijfveren van die jonge activisten van vandaag, overal in Congo, Afrika, Amerika en Europa.

We zullen drie afzonderlijke thema's behandelen:

Ten eerste zijn de cyclische crisissen in Congo een rechtstreeks gevolg van de banden met Amerika en Europa. Lang voor 'onderlinge afhankelijkheid' een begrip was, waren Congo en de wereld al onderling afhankelijk van elkaar. De timing van uitvindingen en innovaties en de piekende vraag in Amerika en Europa hebben een diepgaande impact gehad op Congo, omdat dat land vijf eeuwen lang de mankracht of het materiaal leverde voor de vooruitgang in het Westen.

Ten tweede komen Congolezen in opstand tegen deze ongelijkheid en onrechtvaardigheid. Heel wat Congolezen met een verschillende achtergrond vertellen hun verhaal en laten zien waarom er zoveel hoop is voor de toekomst van Congo. We geloven dat deze kleine bundeling van moedige verhalen lezers overal ter wereld aan het denken kan zetten en kan inspireren.

Ten derde mogen de oplossingen niet alleen aan de Congolezen overgelaten worden. De oorzaken zijn namelijk gedeeltelijk ook mondiaal. In hun eentje kunnen zij niet het hoofd bieden aan multinationals, lokale en wereldbanken, wapenhandelaars, mineralensmokkelaars, op de loer liggende legers van buurlanden en regeringen in de VS, Europa, Azië en Afrika die de crisis in Congo hebben aangewakkerd en ervan hebben geprofiteerd. Het goede nieuws is dat activisme als onderdeel van het internationale antwoord op en verzet tegen deze geglobaliseerde oorzaken een significante rol heeft gespeeld. Hier gaat het met name over het activisme van Amerikaanse en Europese studenten die solidair zijn met Congolese mensenrechtenorganisaties en zich tegen het hebzuchtige gedrag keren van degenen die van de oorlog profiteren.

We overdrijven echt niet als we zeggen dat in Congo miljoenen kostbare levens op het spel staan.

Als je je laptop opendoet, weet dan dat hij dankzij de mineralen uit Congo betaalbaar is en efficiënter kan werken.

Als je je smartphone pakt, denk dan aan Honorata en alle andere Congolezen die hebben geleden of zijn gestorven als bij-

product van het technologische snufje dat jij in je hand houdt.

Wij staan achter een beweging die de politici die wij kiezen en de bedrijven waar we kopen, vertelt dat we niet langer willen toekijken hoe de mensenrechten met voeten worden getreden. We moeten onze stem zo creatief, zo innovatief en zo luid laten horen als we kunnen en zeggen: *niet met ons*.

HOOFDSTUK TWEE: Het verhaal van het Koninkrijk Kongo

Voor en na de komst van de Europeanen

We willen niet beginnen met de Europese invasie die het startschot gaf voor het wereldwijde geduw en getrek om de natuurlijke bronnen van Congo, maar met het verhaal van Congo vóór de Portugese ontdekkingsreizigers er aan het einde van de jaren 1400 voet aan land zetten. Het zag er toen helemaal anders uit, wat ons brengt bij de vraag wat er met Congo, en in bredere zin met Afrika, zou zijn gebeurd als de Europese ontdekkingsreizigers, missionarissen, handelaars, slavenhandelaars en koloniale legers hier nooit waren aangespoeld.

Voor Congo was er Kongo, dat we ook het Koninkrijk Kongo noemen.

‘De Kongolese beschaving en de ongelooflijke artistieke erfenis die ze meebracht – zonder twijfel een van de grootste ter wereld – ontwikkelde zich gedurende tweeënhalve eeuw in een groot deel van Centraal-Afrika. De diverse bevolking gaf aanleiding tot een reeks staatsbestellen die gedurende een derde van die periode contacten hadden met het Westen,’ schrijft kunsthistorica Alisa LaGamma.⁵

Ontstaan

De naam Kongo is afgeleid van *nkongo*, ‘jager’, een held, een avonturier in het Kikongo, de taal die de mensen spraken die aan de rivier Kongo woonden. De mensen vertelden verhalen over een koninkrijk dat gebouwd was

door de stichter, Lukeni lua Nimi, verhalen die al vele generaties oud waren toen Portugese ontdekkingsreizigers, de eerste moderne Europeanen die het land verkenden, ze aan het eind van de jaren 1400 hoorden en jezuieten ze neerschreven.⁶

De oudste bekende periodes van het Koninkrijk Kongo zijn doorspekt met verhalen van innovatieve technologie en een uitbreidend grondgebied. Hoewel de archeologie in deze regio nog in haar kinderschoenen staat en er naar alle waarschijnlijkheid nog veel meer informatie gevonden zal worden naarmate de inspanningen toenemen, is er nu al veelvuldig bewijs dat het gebied dat het Koninkrijk Kongo werd, een heel complexe samenleving kende. Rond 350 v.Chr. waren er al ijzer- en staalwerkers – verderop in Afrika maakte Carthago het Rome moeilijk – en rond 100 na Chr. leken er al sociale klassen en een politiek bestuur te zijn.⁷

In de jaren 1300 zien we onder leiding van de koningen van de Kongo Lunda, Luba en Kuba de eerste formele staten ontstaan in wat vandaag Congo is. Een van de hoofdredenen voor de ontwikkeling van deze staten, waarvan er enkele net zo groot waren als pakweg Ierland vandaag, was een overschot aan landbouwproducten. Hierdoor werd het gemakkelijker om moeilijke periodes door te komen. De staten hadden feodale en hiërarchische kenmerken. De koning was de onbetwiste leider die zijn onderdanen beschermde en steunde, disputen oploste, de ouderen raadpleegde en zorgde voor de armen. Net als vandaag werd ieder koninkrijk in grote mate bepaald door de persoonlijkheid van de koning. De slinger ging van vooruitgang naar verval en weer terug, mee met de kwaliteit van het leiderschap en de hevigheid van burgeroorlogen die vaak gepaard gingen met de overdracht van de macht van de ene koning op de andere.⁸

— — —

Elke week van vier dagen begon in Kongo met een vrije dag. De mensen verbouwden bananen, ander fruit en andere gewassen, ze kweekten vee, varkens en geiten. De eenheid voor afstand was een dagwandeling; de tijd werd ingedeeld volgens de maanfasen. Ze betaalden belasting aan de koning, als munten gebruikten ze de ovale schelpen van de kauri of porseleinslak.⁹

In het Koninkrijk Kongo was er geen geschreven taal, de mensen gebruikten een andere manier van communiceren: hun *langage tambouriné*

(trommeltaal). Nieuwe gebeurtenissen werden met de trommel in het hele koninkrijk doorgeseind en nieuwtjes legden soms tot wel 600 kilometer per dag af. Europese ontdekkingsreizigers noemden dit de *télégraphe de brousse* (de tamtam). Deze manier van communiceren werd 1500 jaar voor onze morse ontwikkeld.¹⁰

In vreedstijd verzamelden de mannen materiaal om te bouwen of stoffen, gebruiksvoorwerpen, medicijnen en palmwijn te maken. Vrouwen werkten op het land om hun gezinnen van voedsel te voorzien.¹¹

De bevolking van Kongo had een uniek en heel ingewikkeld geloofssysteem. Het universum was verdeeld in het rijk van de levenden en het rijk van de doden, die naast elkaar bestonden. Het leven bestond uit een periode in het ene rijk, gevolgd door een periode in het andere rijk. Hiervoor moest de drempel tussen de twee rijken overgestoken worden, dat was volgens hen een grote plas water. Het midden van het pad was het punt waarop de overgang naar het hiernamaals plaatsvond. Het rijk der levenden werd gekenmerkt door zwarteheid, de voorouders waren daarentegen kleurrijk. Van klei uit de rivierbedding werd krijt gemaakt, waarmee ze symbolen tekenden die verbonden werden aan concepten als deugdzaamheid, zuiverheid en contact met de voorouders. De geesten van die voorouders werden geregeld aangeroepen. Sterkte of zwakte werd gedeeltelijk gezien als de mate waarin iemand aansluiting kon vinden met deze mystieke connecties. Een dorpshef bijvoorbeeld, iemand met veel kinderen, iemand die lang leefde en iemand die rijkdom vergaarde werden verondersteld gemakkelijk contact te kunnen leggen met de voorouderlijke geesten en hun energie.¹²

— — —

Het Koninkrijk Kongo produceerde weelderige stoffen en weefsels die gebruikt werden als betaalmiddel, hoewel stoffen met ingewikkelde patronen onbetaalbaar waren. Kunstkenner uit de hele wereld hadden in de 16de eeuw hun oog laten vallen op Kongolese kunst. Kongolees textiel werd door sommige ontdekkingsreizigers in die tijd evenwaardig geacht aan stoffen uit Italië.¹³ Toen de handel met de buitenwereld toenam, gaat Alisa LaGamma verder, ‘begonnen prachtige, door lokale kunstenaars met de hand gemaakte decoratieve artefacten buiten de regio te circuleren als diplomatieke geschenken. Een heel klein aantal van deze presentatiestukken hebben de tijd

doorstaan, zoals gebeeldhouwde ivoren olifantjes¹⁴ en schitterend geweven raffiatextiel en manden.¹⁵ Een artikel in de *New Yorker* over een recente tentoonstelling over Kongolese kunst besloot dat er 'geen andere beelden in de wereld bestaan die zo sprekend woede en verdriet laten zien'.¹⁶

De verschillende kunstvormen in het Koninkrijk Kongo bestonden uit voorwerpen van koper en ijzer, gebeeldhouwd hout, manden, matten en vaatwerk. Kunstenaars als Matisse en Picasso vonden hier inspiratie. Het kubisme is voor een deel afgeleid van kunstwerken uit Kongo.¹⁷

— — —

De meeste Europese verhalen over Kongo, die voor de jaren 1960 werden geschreven, toen ernstig en onbevooroordeeld onderzoek gevoerd begon te worden, gingen ervan uit dat de Portugezen het Koninkrijk Kongo hadden gesticht. Deze historische onjuistheid is echter in recentere studies rechtgezet. Zoals de Congolese historicus Didier Gondola het ziet: 'De meeste koloniale onderzoekers waren vooringenomen tegen de geschiedenis van Afrika. Omdat het koninkrijk zo goed georganiseerd was, schoven ze de mogelijkheid dat het inheemse initiatief een rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van Kongo snel aan de kant. Maar Kongo wierp zich minstens twee eeuwen voor de komst van de Portugezen op als de belangrijkste staat in equatoriaal Afrika.'¹⁸ De belangrijkste variabele in de manier waarop het koninkrijk zich ontwikkelde en wanneer dat gebeurde, lijkt de natuurlijke rijkdom te zijn, een voorbode van wat later nog zou gebeuren. Het bevolkingsaantal nam in de loop van de 14de eeuw vooral toe dankzij de ontwikkeling van de landbouw en de kopersmelterij.¹⁹

Het Koninkrijk Kongo kende een gezonde politieke structuur. Net als in andere Afrikaanse landen voor de koloniale invasie was het laagste politieke niveau het dorp, dat bestond uit nauw verwante gezinnen – vaak geleid door vrouwen – , de *kanda*. Een groep dorpen was samen een district, bestuurd door functionarissen die de koning aanstelde. Het volgende trapje op de hiërarchische ladder waren de provinciegouverneurs, die rechtstreeks aan de koning rapporteerden. Vrouwen waren de ruggengraat van de gezinnen in het koninkrijk en zij bepaalden wie lid kon worden van de *kanda*. Dit wordt vaak een matrilineair systeem genoemd. De moeder en haar zonen maakten deel uit van de *kanda*, de vader niet, hoewel hij wel het hoofd van

het huishouden kon zijn. De broers van de moeder hadden wettelijke zeggenschap over haar kinderen, de vader bleef de voogd.²⁰ Leeftijd bepaalde macht, rijkdom en privilege in elke *kanda*.²¹

In de late jaren 1400 was het Koninkrijk Kongo een welvarend en groeiend land. Het telde zes grote provincies met zo'n drie miljoen inwoners. De koning, met de steun van de raad van ouderen, was de absolute leider. Hij gaf de gouverneurs van elke provincie aanzienlijke militaire, economische en politieke macht. De gouverneurs en hun provincielegers stonden de koning bij in tijden van oorlog. Op zijn hoogtepunt telde het leger van het Koninkrijk Kongo 80.000 soldaten. De gouverneurs legden hun onderdanen belastingen op en leverden een aanzienlijk percentage van de inkomsten van de koning. Zij betaalden ook zichzelf via deze belastingen. De gouverneurs hielden toezicht op het gerecht en onderhielden de wegen.²² De koning had een bijna absolute macht over de functionarissen die hij aanstelde. Vaak waren zij familieleden, waarmee de koning zich verzekerde van hun loyaliteit.²³ De provincies betaalden de koning cijzen in de vorm van stoffen, ivoor, huiden, slaven en voedsel, hij deelde op zijn beurt geschenken en gunsten uit om zijn autoriteit te versterken en allianties te smeden. De koning gebruikte deze cijzen ook om een groot aantal functionarissen, soldaten, muzikanten, pages en adviseurs aan zijn hof te houden.²⁴ In de jaren 1500 stuurde het koninkrijk diplomaten naar Portugal, Spanje en het Vaticaan.²⁵

Tegen de tijd dat de Portugezen aan het einde van de jaren 1400 in het gebied landden, werd het Koninkrijk Kongo bestuurd door een ontwikkelde en sterk gecentraliseerde regering. Een Italiaanse ambassadeur die er op bezoek was, merkte op dat de huizen in Kongo de mooiste waren in dat deel van Afrika, hij maakte zelfs de vergelijking tussen de hoofdstad van Kongo en die van Portugal en was vol lof over het gerechtelijk apparaat van het koninkrijk.²⁶

De Europeanen zetten voet aan land en alles verandert

Historicus David Van Reybrouck geeft ons een goed beeld van hoe het eerste contact tussen Kongo en de Portugezen had kunnen zijn: 'In 1482

hadden de kustbewoners van dat rijk iets bijzonders gezien: enorme hutten die opdoemden uit de zee, hutten met flapperende doeken. Toen die zeilschepen voor de kust aanmeerden, zagen de mensen op het strand dat er witte mensen inzaten. Zij moesten vast de voorouders zijn die op de zeebodem leefden, een soort watergeesten. De blanken droegen kleding, veel meer kleding dan zij, en die leek gemaakt van huiden van vreemde zee-wezens. Allemaal heel eigenaardig. De onuitputtelijke hoeveelheden stoffen die de vreemdelingen bij zich hadden, maakten dat de mensen dachten dat ze het grootste deel van de tijd weefden, daar op de bodem van de oceaan.²⁷

Heel wat aspecten van het Europese leven werden snel overgenomen in Kongo. In 1491, minder dan tien jaar nadat de eerste Portugezen er waren geland, was de Kongolese koning gedoopt. Hij nam de naam aan van de Portugese koning, João.²⁸

In sommige van de vroege Europese teksten over Kongo werden vooral beweringen van kannibalisme geuit, maar dat ging meer over de fascinatie en de vooroordelen van het Europese publiek dan over een empirische werkelijkheid die de schrijvers zelf hadden gezien. Zij verzonnen vooral verhalen, die ze ooggetuigenverslagen noemden. ‘Het nieuwe en exotische waardoor de Europese lezers duidelijk gefascineerd waren’ werd in beeld en woord toegelicht, maar voedde toch vooral stereotypen.²⁹

— — —

In de nasleep – en deels ook als gevolg – van de komst van de Europeanen braken in het Koninkrijk Kongo veelvuldig burgeroorlogen uit. Halverwege de jaren 1600 werden die nog intenser. Deze conflicten werden voor een deel aangestuurd door de impact van de trans-Atlantische slavenhandel. Sommige Kongolezen zagen namelijk de grote winsten die hier gemaakt konden worden en sprongen mee op de kar van de slavenhandel. De oorlogen hadden ook als gevolg dat de Europeanen steeds dieper het Koninkrijk Kongo introkken en het land werd een van de grootste leveranciers van slaven die naar Amerika werden geëxporteerd.³⁰

Het lijkt erop dat slavernij in het Koninkrijk Kongo voor de komst van de Europeanen legaal was. Toen de Europese slavenhandelaars hun activiteiten in de regio uitbreidden, schoot het aantal mensen dat gevangenomen en verkocht werd buiten Kongo, de hoogte in, tot duizenden per

